

Євген Пащенко, др. наук, проф.

Кафедра української мови і літератури Філософського факультету Загребського університету, Хорватія

Хорватський напрям Степана Павлюка

Історична доля Хорватії значною мірою близька до України, в першу чергу прагненням до незалежності, що віками було ідеалом духовної культури наших народів. Віддалена від України кількома сотнями кілометрів, завжди була присутньою в Україні усвідомленням спорідненості. Не випадково, до саме Україна була першою країною-членом ООН, яка визнала незалежність Республіки Хорватія 11 грудня 1991 року, тобто до визнання з боку Святого Престолу (13 січня 1992 р.) або країн Європейського Союзу (15 січня 1992 р.) та інших. У знак вдячності, у Загребі, серед вулиць, названих на честь країн, що першини підтримали хорватську самостійність, фігурує і вулиця України, а на ній – погруддя Тараса Шевченка. Доцільно згадати і про пам'ятник Івану Франку, поставлений посольством України з нагоди 155-ї річниці народження письменника, у містечку Липик, де Франко був на лікуванні в 1908 році. Наступного, 1909 року, він перебував у придріатичному містечку Ловран, що біля Опатії, відзначення чого пам'ятною дошкою очікує на втілення. Письменник їздив по країні, громадянином якої був і сам – в Австро-Угорщині, яка попри імперської тенденції, як догма імперій, залишила виразний слід в культурному профілі і Хорватії, і Західної України. Перебування в кордонах однієї країни було ще одним каналом невинних міжнаціональних українсько-хорватських комунікацій. Вони сягають історичних глибин, деякі з котрих наука ще не досягнула через глибоку віддаленість подій. Це стосується і проблеми етногенезу, що, безумовно, відбувався у динамічних процесах прадавніх міграцій між просторами сучасних України і Хорватії. Уявлення про певну спільність, географічну причетність українських просторів до хорватського етногенезу існують в академічній науці з часів її виникнення і подальшого розвитку, іноді виявляються на громадянському рівні, в заявах причетності українців до хорватів у формі апології білохорватства, як прояв взаємності.

Українська наука, як і хорватська, повинна поступовим, систематичним аналізом виявити елементи, факти, процеси українсько-хорватських комунікацій на контактному, порівняльному, типологічному та інших рівнях, що має здійснюватися у співробітництві науковців обох країн. Керуючись такими прагненнями, кафедра української мови і літератури Філософського факультету Загребського університету прагне пов'язати вчених

у налагодженні контактів, для розробки і втілення спільних проєктів дослідження. Втіленню задуму сприяє зустрічна течія з українського боку, одним з виявів чого стала і перша українсько-хорватська конференція „Етногенеза хорватів і Україна», започаткована і реалізована 2011 року саме завдяки взаємній зацікавленості сторін, де з українського боку особлива заслуга голови Бойківського етнологічного товариства Любомира Сікори.¹ Налагоджені контакти у подальшому процесі розвитку привели до головного осередку академічної науки в галузі етнології Західної України – Інституту українознавства НАНУ на чолі з академіком Степаном Павлюком. Хорватська група вчених з Загребського університету, Інституту етнології в Загребі та інших установ, що брали участь у загаданій конференції в Дрогобичі, мала нагоду і задоволення відвідати Інститут, ознайомитися з науковцями і отримати щирі дари – праці співробітників установи – все завдяки гостинності академіка Степана Павлюка, організаційним зусиллям Любомира Сікори. Розмова з керівником і колективом відкривала низку перспективних напрямів дослідження, збагачувала отриманими працями вчених Інституту народознавства, в якому згуртовано фахівців широкого кола, продуктивних і потрібних у порівняльному вивченні основ українсько-хорватського спілкування, у першу чергу - традиційної культури. Знайомство перетворилося у співробітництво, плідне й колегіальне, окреслило ряд тематичних блоків, що повинно перетворитися у хорватський напрям діяльності Інституту. Важливо зазначити, що співпраця не обмежується лише науковими темами, має різноманітні вирази культурологічного, громадянського, суспільно-політичного змісту, що в цілому відображає характер особистості Степана Павлюка, вченого, організатора, людини. Відзначимо деякі з цих напрямів.

Один з головних - вивчення українсько-хорватських зв'язків, які розгалужуються в низці тем, аспектів. Проблема етногенетичних взаємин залишається актуальною, що вимагає послідовного і тривалого дослідження. Саме Інститут народознавства залишається головним партнером в організації проєкту, який потребує ангажування вчених широкого спектру в міждисциплінарному вивченні проблеми. Один з важливих етапів – ознайомлення обох сторін з матеріалом, який би відкривав простір для порівнянь. В силу причин історико-політичного змісту, югославістика, а відтак і хорватістика, не мали відповідного наукового статусу в радянській, отже й українській славистиці, яка за умов ідеологізації науки мала функцію політично-пропагандистського фактору. Радянсько-югославський конфлікт 1948 року надовго загальмував розвиток юго

¹ Етногенеза хорватів і Україна. Матеріали міжнародної наукової конференції 11-12 грудня 2011 року. Дрогобич-Трускавець, 2013.

слов'янського напрямку української славістики. В результаті відсутності співробітництва з тодішніми югославськими науковими установами уявлення про традиційну культуру Хорватії або України з обох сторін були незначними, а компетентних фахівців не вистачало. Доцільно відзначити, що засновником українознавства в Хорватії вважаємо барокового полігистера XVII століття Юрая Крижанича, який під впливом українських уніатів у Римі сформував проект європейського християнського союзу, сподіваючись зацікавити цим московського царя. Проте останній відрядив вченого українофіла до Сибіру, де представник хорватського барокового славізму перебував 15 років, написавши там на матеріалі *Граматики* Смотрицького мовознавчі праці, часто згадуючи Україну у творі, відомому як «Політика». Концепція прогресу в слов'янських культурах, у баченні хорватського полігистера, засновувалася значною мірою на тодішньому українському матеріалі. Україна в XVII столітті була головним репрезентантом східнослов'янського простору, який представляли численні унійці, що, зокрема, ілюструють й тексти тодішньою українською мовою в багатьох репрезентативних збірниках барокової Європи, що, на жаль залишається недостатньо вивченим з українського боку.² Історія славістики засвідчує, що хорватська україністика має давні витoki, попри імперських умов розвитку науки.

Активізація діяльності сучасної хорватської україністики спрямована, зокрема, на систематичне ознайомлення з українським матеріалом, що реалізується і в публікації книг бібліотеки *Ucrainiana Croatica*, яка виходить при Кафедрі української мови і літератури Філософського факультету Загребського університету, за підтримки наукових, громадських організацій. З 2008 року, коли вийшла перша книга бібліотеки, яка висвітлювали геноцидний злочин над українським народом, Голодомор, до кінця 2017 року опубліковано 15 книг. У підготовці до друку перебуває ще низка проектів, якими до кінця 2018 року, коли хорватська кафедральна україністика відзначатиме двадцяті річницю заснування, очікується, що бібліотека нараховуватиме 20 книг.

У межах бібліотеки *Ucrainiana Croatica* реалізується проект *Шлях по Україні* як ознайомлення з регіонами України на матеріалі наукових праць українських дослідників у перекладах студентами-дипломниками відділення україністика Філософського факультету Загребського університету. Книги публікуються за підтримки факультету, громадських установ, зокрема й товариства Хорватсько-українське співробітництво (ХОРУС) що функціонує при кафедрі україністики і отримує фінансову допомогу від Міністерства

² Про це: Jevgenij Paščenko. Juraj Križanić i Ukrajina. Graditelji europske kršćanske unije. Zagreb: Matica hrvatska, 2015

закордонних справ Хорватії. З самого початку реалізації проекту відбувалося співробітництво з академіком Степаном Павлюком. Перша книга на шляху Україною представляла Закарпаття з висвітленням історичних, політичних, культурологічних та інших аспектів регіону. Етнографічний матеріал представлено, згідно порад акад. С. Павлюка, який є і одним з рецензентів збірника, перекладами праць М.Тиводара, мовознавчий – працями П. Чучки, В. Німчука, інших авторів. Одна з актуальних тем – політичне русинство становить аналогію з подібними маніпуляціями хорватської меншини у Воєводині, де мешкають хорвати-буневці. Показово, що книга, опублікована 2013 року, отримала 2017 року друге видання саме у Сербії, де у Воєводині її перевидано силами Союзу русинів-українців Сербії.³ Наступна книга представляла *Українські Карпати* – добіркою перекладів окремих праць з видання Інституту народознавства НАНУ *Етногенез та етнічна історія Українських Карпат* (Львів, 1999). Переклад вперше ознайомлював з важливими для хорватських науковців працями українських вчених, що становить інтерес у порівнянні з хорватським матеріалом. У першу чергу представлено результати вивчення в галузі етногенезу, археології, етнології, антропології з перспективою розширення компаративного простору. На 550 сторінках книги текстів, перекладених студентами україністики хорватські науковці дізнавалися про методи, результати досліджень, збагачуючи знання про регіон, з яким гіпотетично класична наука пов'язувала можливість одного з етногенетичних витоків населення Хорватії.⁴ Продовження показу західноукраїнського простору призвело до книги про Галичину. В хорватському суспільстві щодо цієї назви існувала парадоксальна ситуація: назва досить присутня у свідомості, завдяки однойменній драмі *Galicija* (1922) відомого письменника Мирослава Крлежи (1893-1981) який перебував на фронтах Галичини у Першій світовій війні і присвятив цій темі твори, що вважаються кращими в європейській антивоєнній літературі. З причин гальмування українсько-хорватських відносин радянським режимом, що замовчував історичні факти часів війни, через специфічний статус регіону в радянській системі, уявлення про Галичину в Хорватії поступово вгасало, вона ідентифікувалася з іншими країнами, аж до Іспанії. Хорватська україністика представила Галичину виданням перекладів праць вчених, найбільше зі Львова, але й інших країн, зокрема відображенням міграцій галичан, в період з кінця ХІХ - поч. ХХ століття на землі тодішньої Югославії, що нині представляють українську діаспору, зокрема у Боснії. У

³ Zakarpats'ka Ukrajinina: povijest – tradicija – identitet. Priredio Jevgenij Paščenko. Udruga hrvatskih ukrajinista, 2013. Сербське видання: Zakarpats'ka Ukrajinina., Novi Sad, 2017.

⁴ Ukrajiniski Karpati. Etnogeneza-arheologija-etnologija. Zbornik radova (prijevod s ukrajinskoga). Priredio Jevgenij Paščenko. Knjižnica Ucrainiana Croatica, knjiga 11. Zagreb: Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb, 2014, 420 str.

п'ять розділах книги, обсягом у пів тисячин сторінок зроблено спробу висвітити окремі аспекти, що мають інтерес і для хорватської аудиторії. Це, зокрема, стосується і визвольних змагань у роки Другої світової війни та інших історичних періодів. Попри усіх труднощів, які виникають у прагненні висвітити тему, Галичина вперше в Хорватії була презентована книгою, що вказувала на український зміст поняття, що наголошено у назві. Збірник праць готувався у тісному співробітництві з науковими установами Західної України, інших наукових осередків, зокрема і з академіком Степаном Павлюком, який виступив і рецензентом видання.⁵ Продовження презентації Галичини реалізовано публікацією книги про Прикарпаття, матеріали до якої готувалися у співробітництві з Прикарпатським університетом ім. В. Стефаніка, а серед рецензентів видання – і традиційний партнер співробітництва акад. С. Павлюк.⁶ Наступна книга присвячена Буковині, представлена історичними виданнями української еміграції, також працями вчених Чернівецького університету ім. О. Федьковича, у перекладі студентами п'ятого загребської україністики.⁷ У перспективі бібліотеки *Ucrainiana Croatica* – підготовлені до видання книги перекладів про Крим (на матеріалі публікацій Інституту історії НАНУ), також про Донеччину. У співробітництві і завдяки всебічній підтримці Степана Павлюка, інших дослідників і установ готуються переклади праць до книги про Українську греко-католицьку церкву. Плануються інші видання, зокрема про Волинь, про давні карпатські святилища, вихід яких очікується з нагоди 20-річчя Кафедра української мови і літератури Філософського факультету Загребського університету. Слід зазначити, що опубліковані переклади, як правило, отримували відгук у часописі *Народознавство*, про що інформовані студенти, і що має відповідну дидактичну функцію, свідчить про повагу до праці студентів україністики. Така коректність з боку Інституту народознавства є важливою для студентів, оскільки далеко не всі і не завжди відгукуються на здійснені видання.

Особливу увагу хорватської громадськості привертає тема перебування хорватських військових на Східному фронті в роки Першої світової війни, відзначення початку і закінчення якої дало поштовх для пошуків слідів перебування, поховань

⁵ *Ukrajinska Galicija (prijevodi s ukrajinskoga)*. Uredio Jevgenij Paščenko. Knjižnica Ucrainiana Croatica, knjiga 12. Zagreb: Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb, 2014, 570 str..

⁶ *Prikarpataska Galicija (prijevodi s ukrajinskoga)*. Priredili Jevgenij Paščenko i Tetyana Fuderer. Knjižnica Ucrainiana Croatica, knjiga 14. Zagreb: Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb, 2017, 300 str.

⁷ *Bukovina. Буковина (prijevodi s ukrajinskoga)*. Priredili Jevgenij Paščenko i Tetyana Fuderer. Knjižnica Ucrainiana Croatica, knjiga 15. Zagreb: Hrvatsko-ukrajinsko društvo, Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb, 2017, 275 str.

хорватських вояків на українських землях. В ході війни хорватський контингент перебував у складі австро-угорського війська, але часом уявлення про хорватську складову того війська вгасало. Люди в Хорватії зберігали пам'ять про загиблих, зниклих без вісті і похованих на землях, яку узагальнено називають Галичиною (хорв. Galicija) хоча фронт тягнувся від Пруссії, через Волинь, Галичину, Карпати до Буковини. На цих теренах існувало чимало поховань, які з часом забувалися, але деякі й збереглися. Саме завдяки приїзду згаданої групи хорватських вчених до Львова, де їх люб'язно прийняв в своєму кабінеті академік Степан Павлюк і познайомив з запрошеними українськими науковцями, стало відомо, зі слів академіка Миколи Литвина, директора Інституту українознавства ім. Крип'якевича, про існування на Прикарпатті цвинтаря хорватських вояків з Першої світової. Тривалі пошуки, налагоджене співробітництво з професором Прикарпатського університету Василем Марчуком, при підтримці М. Литвина привели до відкриття збереженого кладовища з пам'ятником, текстом на ньому хорватською мовою – про загиблих вояків, яких змалював у своїх творах учасник боїв Мирослав Крлежа.⁸ Відомість про це була справжньою сенсацією в хорватському суспільстві, адже вперше, після 100 років забуття стало відомо про збережене кладовище хорватів. Хорватські ЗМІ – академічні, популярні, на телебаченні, радіо повідомляли про це. До кафедри україністики В загребському університеті приходили, зверталися люди, не лише похилого віку, але й молодшого, які сподівалися знайти поховання своїх рідних. З часом, завдяки опублікованим матеріалам, кладовище у селі Глибівка Богородчанського району Івано-Франківської області відновлено зусиллями групи пошуковців з Загреба. Віднайдені імена похованих вояків, реставровано збережений пам'ятник хорватам. Пошуки поширилися на Буковину, де в селі Добринівці, де був пам'ятник і великий цвинтар, який помилково позначався як пам'ятник у селі Кулачківці на Івано-Франківщині, також відновлено. Наступний етап – відзначення меморіальними дошками історичної пам'яті про хорватів, що загинули, разом з українськими вояками, у відсічі російському війську. Таку дашку задумано встановити і у Львові, і знову на допомогу прийшов Степан Павлюк наданням організаційної, правової підтримки у втіленні задуму.

Тема війни і хорватів на західноукраїнських землях має й етнографічне значення. Хорватські офіцери зробили чимало фотографій з життя українських сіл на Прикарпатті і в Буковині. Кілька сотень фотографій, що зберігаються в Хорватському державному архіві Загреба дають важливі свідчення про життя, побут, вбрання тамтешнього селянства, що

⁸ Мирослав Крлежа. Хорватський бог Марс. Переклав із хорватської Семен Панько. Київ: Дніпро, 1981.

становить цінність і для української етнології, Майже століття цей фонд був не ідентифікований через позначення локацій, поданих у німецькій чи польській мовах. Виявлені фотографії з розшифруванням текстів опубліковано в книзі, яка вперше показували сліди хорватських вояків на Східному фронті. Відзначено свідчення про дружнє ставлення хорватських військових до українського селянства, допомогу родинам, дітям, повагу до сакральних об'єктів та інше.⁹ Опубліковані фотографії задумано представити окремою виставкою у Львові, Івано-Франківську, Чернівцях з передачею Інституту народознавства як фонд свідчень про західноукраїнське село в роки війни, що також здійснюватиметься у співробітництві з Інститутом народознавства у Львові, де було проведено першу виставку фотографій, які представляли хорватських військових на Східному фронті.

Ще одна тема, показова і значна, як вираз співробітництва з Інститутом та її керівником, - тема презентації України в світі мовою історії музичного мистецтва. Саме завдяки налагодженому співробітництву втілено проект, який має міжнародне значення, одним з осередків реалізації якого є саме Інститут народознавства НАНУ. Саме тут знайшла розуміння, підтримку і втілення ідея представити Україну, її культуру, історію – розповіддю про її музичні досягнення. Автор розповіді – Кшиштоф Верніцькі, культуролог, фахівець в галузі музичної культури, великий друг України. Знайомство з К. Верницьким відбулося у Римі, де живе і працює славіст, університетський викладач, автор музичних програм на радіо в Римі і Кельні. Україна, що стала незалежною, привертала увагу дослідника багатою музичною культурою, що привело його до Києва, де він збирав матеріали і готував радіопередачі про українську музику. Велика популярність у слухачів дала підставу порадити автору опублікувати зібраний матеріал у вигляді книги, яка, згідно сучасних комунікацій, стала аудіо книгою. У співробітництві з італійсько-польським музикознавцем розроблено концепцію, пафос якої у представленні України в історичному розвитку музики з досягненнями європейського рівня. Розповідь про український культурний розвиток засновувалася на осмисленні епох, постатей, роль яких виходить з національні межі, мала універсальне, загальноєвропейське значення. Серед таких в історичній вертикалі є культура дохристиянського періоду, що відгукується в різних формах свідчень про духовний світ міфологічного змісту. Українське середньовіччя становить могутню державницьку формацію з величними виявами візантійської традиції на просторі Руської землі (Нестор) де Русь-Україна впливали не лише на розвиток, культурне збагачення сусідніх племен, які з часом стали основою народності сусідніх

⁹ Jevgenij Paščenko. Hrvatski grobovi 1914-1918. Karpati, Galicija, Bukovina. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2016., 210 str.

Білорусії і Московії, але й розвивали динамічні зв'язки з європейським простором, кульмінацією чого були часи Ярослава Мудрого і Данила. Музична реконструкція тих часів відображена в українській музиці пізніших часів. Ренесансні елементи проникають на простір України, незважаючи на складні умови розвитку, хоча відродження народу здійснюється в ренесансну епоху відродженням української мілітантності, що завжди була домінантною української історії – від середньовічних військових дружин до їх виразу у формі козацтва. Бароко, як виразно католицький феномен, проникає в українське середовище, завдяки церковній унії 1596 року, коли на просторі візантійської церкви Україна була єдиною, що пішла на контакт з католицькою культурою. І унійці, і опоненти унії не відмовлялися від європейської культури католицького походження, що призвело до виникнення українського бароко як синтезу візантійської і римської традиції, які проростали на ґрунті національної традиції, багатой народною культурою. Українське бароко виникало як вираз традиційного просвіропеїзму, як друга хвиля відродження, після падіння українського середньовіччя через монголо-татарську інвазію. Українське бароко мало функцію нового відродження, в якому середньовічний шар підтверджував національну належність середньовіччя українській історії. Завдяки українському посередництву відбувалося залучення католицької культури до православної. Західноєвропейська культура поширювалася на східний простір, де саме Україна виступає фактором збагачення традицій, що перебували в занепаді (Московія XVII ст., серби у Воєводині у XVIII ст.) шляхом переосмислення надбань католицького походження. Гуманістична спрямованість української культури підтверджується упродовж XVIII століття, коли Україна виступає у ролі культури-донора, що віддає свої таланти сусідній державності, Російській, яка поступовим зростанням вампірично живиться українськими силами. Бароковий зміст у російському Петербурзі створювався українськими талантами. Наступна доба романтизму вражає багатством, витонченістю музичного репертуару України, що і надалі виступає складовою загальноєвропейського культурного простору. Україна постаттю Шевченка засвідчила свою життєвість і незламність. Друга половина XIX століття, сповнена оскаженістю анти українізму, проте імперська репресивність не спроможна підкорити український національний опір, в якому особливе значення й діячів культури західноукраїнських земель. Попри спроб імперської пропаганди представити Україну провінційним додатком імперії, український модерн на межі століть, а потім і авангард, знову підтверджує приналежність української культури до загальноєвропейського культурного простору. Наступні тоталітарні режими, російсько-советський і німецько-нацистський, оскаженістю анти українізму нищили, гальмували, деформували розвиток української культура, але й за

умов соцреалістичного корсету українська культура спромоглася дати визначні результати, які проривалася в періоди кожного нового відродження за короткий часи шістдесятництва, дисидентського опору тоталітаризму. Падіння радянського конгломерату, незалежність України відкрило простір для нових виразів національного відродження, величними символами яких стали Помаранчева революція, Майдан і що триває у відсічі агресору з його підступною гібридною війною.

Зазначений історичний стрижень розвитку української культури, формувався, обговорювалася у Хорватії на зустрічах і співробітництві з Кшиштофом Верніцкі. Вчений поставився до завдання музичної презентації України в Європі і світі з великою відповідальністю, компетентністю, що здійснювалася у контактах у українськими фахівцями, наповнювалася багатим матеріалом музичних ілюстрацій – від фольклору, церковного мистецтва до авангарду і рок-музики. В результаті, у Дюссельдорфі з'явилося перше видання аудіо книги – німецькою мовою під назвою *Ukraine hin und zuruck. Eine musikalische Reise. Zusammengestellt, kommentiert und vorgetragen von Krzystof Wiernicki*. Презентація відбулася в Києві з ідеєю підготувати українське видання показу України італійсько-німецько-польським автором. Проте подібні ідеї, на жаль, не знайшли розуміння в тамтешньому середовищі. Тому було прийнято рішення поїхати до Львова і ознайомити з проектом Степана Павлюка. Рішення було вірним: Степан Павлюк не лише вислухав, перейнявся задумом, але й став безпосереднім співробітником проекту. Так створено групу, що працювала над інтернаціоналізацією проекту. Саме у Львові, за підтримки Степана Павлюка, було створене польське видання аудіо книги, збагаченої новим, особливо львівським матеріалом. Підготовлено у Львові і Рині, реалізовано у Польщі польськомовне видання презентації України як складової європейської культури стало наступним значним кроком співробітництва. З часом підготовлено і зроблено італійське видання, яке отримало дві редакції, де друга здійснена за участю Української греко-католицької церкви у Римі. Триває підготовка до друку хорватського видання. Технічна база, фахові консультації, запис, дизайн, друк – ці та інші важливі складові окремих видань повністю або частково здійснені у Львові – завдяки всебічній підтримці Степана Павлюка.

Зазначені аспекти співробітництва засвідчують перспективність, плідність задумів, якщо вони мають адекватне розуміння і підтримку. Таке можливе, коли існує відповідна свідомість, людяність, великодушність та інші особливості, притаманні українській інтелігенції. Таким є Степан Павлюк – людина, вчений, організатор.

